

Tatár Sándor

A „HOMO SAPIENS” ÉS A „LUTRI” CÍMSZAVAK ÖSSZEVONÁSA HELY- ÉS IDŐTAKARÉKOS LEXIKONBAN

*Fortuna okosan üljön
terajtad...*

Az embereket, ha nem jön be a dolog, úgy eldobni, mint a nyeretlen sorsjegyeket, bajos. Az emberek ilyenkor „méltatlankodni” szoktak: jelenetet szoktak rendezni, érzelmileg zsarolnak, vad gyűlölködésbe csapnak át, bosszút esküsznek,* s az a minimum, hogy azt állítják: *ők* dobták el a másikat, dehogy a másik *őket*!! Macera macerát ér – brrr! Nemigen jók az emberek sorsjegynek (hogy finoman fejezzem ki magam). Megkockáztatnám: nem tanácsos őket sorsjegyként használni.** – Ámbár a kaparás, illetőleg valamely kaparással rokon mozdulatsor – ez egyeseket talán meglep – nem fajta-idegen bánásmód: ugyan sem betűk, sem számok, sem semmilyen ábra nem fog előtűnni (régen rossz lenne, ha...!), a megfelelő testtájon eszközölt, mértéktartó vakarászást mindazonáltal élveteg kurrogással, röfögéssel vagy nyögdcseléssel honorálják. S *mégis: mégse*. Nem, nem valók sorsjegynek. Jóllehet az is előfordulhat, hogy (tartósan ugyan viszonylag ritkán) boldogok vagyunk a húzásunkkal. Ilyenkor úgy érezzük, a főnyereményt ütöttük meg. Ez az ún. látszat.

* Mivel az olvasó így is képet alkothatott az elhajítás nehézségeiről, az életünk részeként nemkívánatosná vált személyel közös (sőt nem is feltétlenül vele közös) utódok esetleges meglétéből adódó járulékos bonyodalmakra itt csupán utalunk.

** Hogy *mi*re lehetnek jók akkor, azt ebben a fejezetben nem tárgyaljuk.

Lengyel András

AZ APOSTOL-ÜGY

Egy 1920. őszi Kosztolányi-cikk sorsa

1

Móra Ferenc Kosztolányi Dezsőhöz írott négy levele (1922. ápr. 22., máj. 2., máj. 6. és máj. 11.) régóta ismert, két párhuzamos közlésből is. E négy levél megjelent a MÓRA FERENC LEVELEZÉSÉBŐL című kötetben (1979), amelyet Kőhegyi Mihály és e sorok írója rendezett sajtó alá, s valamivel hamarébb – a gyorsabb, mozgékonyabb folyóiratközlés révén – a *Tiszatáj* 1979. 7. számában is. (Ez utóbbi közlemény közreadója Madácsy Piroska volt.) Kosztolányi Mórához írott levelei ugyan nem ismertek (az irodalomtörténeti legenda szerint 1934 tavaszán, a haldokló Móra végakarátát teljesítve, bizalmasa, Kotormány János a teljes levelezést elégette), de a Móra-levelekből így is nyilvánvaló, hogy miről is folyt közöttük a szó. Kosztolányi 1920-ban, az *Uj Nemzedék* munkatársaként írt egy cikket Várossy Gyula (1858–1926) író-plébánosról, amelyért a megtámadott 1922-ben sajtópörtöt indított ellene, s Kosztolányi – Móra közvetítésével – ezt az ügyet kísérelte meg „elsikálni”. (Mint végül kiderült: sikerrel.) A levelek adataiból s azok utalásai nyomán kihámozható történet, bár a Kosztolányi-kutatás mind ez ideig nem figyelt föl rá, több szempontból is érdekes, sőt tanulságos. Nem egy egyszerű és szokványos sajtópörről van ugyanis szó. A cikk (s az egész ügy) története Kosztolányi *Uj Nemzedék*-periódusának jobb megismeréséhez visz közelebb, s ugyanakkor az ügy elintézésének módja Móra sajátos problémakezelési technikájáról is árulkodik, egészében pedig a húszas évek eleji magyar sajtóviszonyok igazi természete és légköre válik átláthatóvá. Azaz: mind az irodalomtörténet-írás, mind a sajtótörténeti kutatás jelentősen gazdagodik, ha megkíséreljük rekonstruálni, mi is történt.

Az alábbiakban ezért, a figyelmet Kosztolányira koncentrálva, de a többi szereplő mozgását is követve, az időrend természetes menetéhez igazodva, áttekintjük a történeteket.

2

Az egész folyamatot elindító cikk, bár *névtelen*, megfogható, *azonosítható*, az ügy során felbukkanó hivatkozások visszautalnak rá. Így, mint azt már az 1979-es kötet egyik jegyzete is kimondja (vö. 124.), Kosztolányi utóbb vihart kiváltó írása az *Uj Nemzedék* 1920. szeptember 12-i számában, az 5–6. lapon jelent meg, címe s alcíme ez: APOSTOL – FELÜLFIZETÉSSEL. EGY ÉS MÁS VÁROSSY GYULA „VOLT” KATOLIKUS PLÉBÁNOS KÉSZÜLŐ KÖNYVRŐL. Mivel e szöveg nincs benne egyetlen Kosztolányi-kötetben sem, s az *Uj Nemzedék* csak nehézkesen elérhető, érdemes újraközölnünk:

Megyünk az utcán és valaki kezünkbe nyom egy ívet. Az ív homlokán vastag betűkkel ez áll:

Hevesi Simon dr. főrabbi és Kis Arnold dr. főrabbi kéri: olvassa át e sorokat.

Ha az Uj Nemzedék munkatársát két ilyen megbízható kezes kéri, akkor a munkatárs okvet-

len átolvassa azokat a sorokat. Meg kell hagyni, hogy a „fehér terror” idején elég érdekes olvasmány ez, különösen ha figyelembe vesszük, hogy a nyomorgó magyarság és a kivert menekültek érdekében nemigen terjesztenek ilyen röpcédulákat. A nyomtatvány így szól:

„Kedves hittestvér! Szajó úján a fölvilágosítást eddig maguk hittestvéreink végezték – kevés eredménnyel. A zsidó önmagát dicséri – mondták ellenfeleink.”

Arról van most tehát szó, hogy a zsidó nem önmagát fogja dicsérni s a zsidó majd dicsérteti magát valakivel, fajmagyarral, katolikussal, sőt „volt” kisteleki plébánossal, volt országgyűlési képviselővel. Ki más is vállalkozna erre, mint Várossy Gyula, akit plébánosi állásából a püspökség felfüggeszteni volt kénytelen és aki mint társadalmi törtető, két jó könyökével minden időben és minden kurzusban helyet tudott magának törni szabadkőműves összeköttetéseiével és a zsidó újságírók pajtáságával. Vizenyős és sötétan könyvecskéket és cikkekcskéket írt Várossy Gyula. De tovább olvassuk a nyomtatványt, mely márványba kívánczozó szavakkal méltatja a készülő könyv kitűnő szerzőjét, „a haza- és emberszeretet apostolát”.

„A mi igazságunk védelmére most jött egy páratlan, országos férfiú, ki a keresztények, a fajmagyarok közül való, Várossy Gyula v. kath. plébános, v. orsz. képvis., Ferencz József-rend lovagja, ki harminc év óta remek hírlapíró-tollával, szónoklataival, tetteivel, parlamenti tevékenységgel a nemes liberalizmust szolgálta. Az ő összfeljelenendő könyve adatokkal fölvilágosítja a magyar népet... Sok ezer példányt ingyen fog szétosztani. Miniszterek, képviselők, főispánok között sok a barátja.”

A haza- és emberszeretet apostola nyilván merő önzetlenségből cselekszik, gondoljuk magunkban. Ellenben utána nyomban ezt olvassuk:

„Becsületünk parancsolja, hogy minket védő könyvét mindnyájan, ön is, megvegyük. De ne 200 K-ért. (Az emberszeretet többet megér.) Csak a nyomdaköltség félmillió! (Remek könyv lehet ez.) A drága papír és munka miatt a könyv 60 és 150 K árát nullifikálni kellett.” (Ennyiert csak Shakespeare-t lehet árusítani, Várossy Gyula munkája kétségtelenül többet megér.)

„Katolikus pap még nem védte a zsidók hazafiságát! Várossy Gyula e téren első a világon! (Szenzáció, külön belépti díjakkal.) Ezt nem zsidó – hanem keresztény toll írja! Legyünk tehát hálásak iránta. A jobbmódúak írjanak alá ezreket. (A magyar vagonlakók nem írhatnak alá semmit.) A szegényebbek 500–800 K-t.” (Ebből látjuk, hogy a fehér terror mennyire tönkretette a zsidóságot. Csak 800 koronát tudnak adni egyetlen könyvért.)

Meg kell állapítanunk, hogy a haza- és emberszeretet apostolának, Várossy Gyulának önzetlen védelmét az itteni zsidóság eléggé honorálta, mert egy másik aláírási ívet is köröznék, nyomtatásban, melyen a Zsidó Hitközség 14 000 koronával, Székely Ferenc hitközségi elnök 1000 koronával, Vészi József 15 000 koronával, a Lipótvárosi Kaszinó 5000 koronával, Baracs Marcell dr. 1000 koronával, Frankl Adolf 500 koronával, az Egyenlőség, a Múlt és Jövő, a Zsidó Szemle 1000 koronával szerepel. Ezen az íven a haza- és emberszeretet apostola közli címét is: Szeged, Vidra-utca 9., telefon 13–72. (Az apostolnak tehát telefonja is van!) Itt kéri, hogy „az aláíráskor jegyzett összeget azonnal lefizetni méltóztassék”. Hogy ezek a befolyó százezrek jótékony célra fordíthatnak-e vagy sem, arról nem olvasunk semmit sem. Nagyon nevezetes az a kis nyilatkozat is, melyet Rósa Izsó dr. hitközségi elnök és Hirschler Ignác jegyző írt alá saját kezűleg és bizonyítják, hogy Várossy Gyula volt az egyetlen, aki Löw Immanuel rabbinak védelmére kelt. Egy lakomán, amelyen – mint olvassuk – 30 rabbi volt jelen. A haza- és emberszeretet apostolát 30 rabbi igazolja. E koronatanúk előtt elnémulunk és nem kis érdeklődéssel várjuk ezek után a könyvét.

Nem kétséges, e cikk meglepheti Kosztolányi művészetének híveit: ez bizony egyértelműen és harcosan zsidóellenes írás, az „irodalmi” tárgy itt csak ürügy és alkalom.

Ennek az összefüggésnek a fölismertetése önmagában is az egész Apostol-ügy egyik igen fontos, talán legfontosabb hozadéka. E cikk ismeretében ugyanis nyilvánvalóvá válik, hogy Kosztolányi nemcsak a (már a kortársak által is neki tulajdonított) PARDON-okat írta, hanem – ugyancsak névtelenül – az *Uj Nemzedék* más, saját rovatán kívüli politikai cikkei egyikét-másikát is, s ezek – amennyire egy cikk alapján állítható – semmivel sem ártatlanabbak, mint a PARDON-glosszák. A cikk zsidóellenes élének fölismereése és rögzítése azonban önmagában még kevés az érdemi jellemzéshez. A cikkben a szimpla antiszemitizmusnál több van. Célszerű tehát a szöveget kicsit közelebbről szemügyre venni.

A cikk elsődleges célpontja, látszólag, egy „*volt*” *katolikus plébános*, így – felületesen olvasván – akár valamiféle antiklerikális élt is fölismerhetni vélhetnénk benne. Ám magából a szövegből az derül ki, hogy voltaképpen egészen másról volt szó: a célpont nem egy katolikus plébános, hanem egy „*volt*” katolikus plébános. E cikk számára Várossy Gyula éppen mint a klérus egyik *renegátja* létezik. Nemcsak az említődik meg róla, hogy „*plébánosi állásából a püspökség felfüggeszteni volt kénytelen*”, s nemcsak az, hogy „*társadalmi törtető*”. Az is kimondódik, méghozzá élesen exponálva, hogy Várossy átállt, a „*zsidók*” szolgálatába állt. Az ismertetett előfizetési ív kapcsán a cikk leszögezi: „*Arról van most tehát szó, hogy a zsidó nem önmagát fogja dicsérni s a zsidó majd dicséرتi magát valakivel, fajmagyarral, katolikkussal, sőt »volt« kisteleki plébánossal, volt országgyűlési képviselővel.*” S nem is kétséges, ez az, ami kiváltja a cikkíró ellenszenvét, s támadásra ösztökéli.

A cikk tendenciája tehát nyilvánvaló. Nem érdektelen kérdés azonban, hogy az érvényesülő tendencia a valóságos tények elemzéséből rajzolódik-e ki, avagy önkényes konstrukció? A cikk által hivatkozott előfizetési íveket, amelyekből Kosztolányi idéz, s amelyekre érvelését építi, nem ismerjük. Nem lehet tehát megállapítani, mennyire pontosak ezek az idézetek. Egyetlen ilyen mozzanat ellenőrizhető csupán. Várossy Gyula címe a cikk szerint „*Szeged, Vidra-utca 9.*”, Móra viszont kétszer is Vidra-utca 5.-öt ír (MFLEV. 124., 126.). Mivel valószínű, hogy a Szegeden élő Móra, aki kapcsolatban állt a szintén szegedi Várossyval, tudta jól a címet, arra következtethetünk, hogy Kosztolányi e vonatkozásban pontatlan. Ám ez az eltérés olyannyira lényegtelen, hogy szándékolta hamisítást nem lehet föltételezni: a házsám meghamisításának egyszerűen nem lett volna értelme. Valószínűleg egyszerű elírásról, esetleg sajtóhibáról lehet csak szó. S mivel az előfizetési ívekből vett idézeteket a kortársak könnyen ellenőrizhették, azt kell föltételeznünk, hogy az idézetek és az adatok, legalább hozzávetőlegesen, pontosak. A probléma máshol van. A cikk hallgatólagosan evidenciaként kezeli egy „*zsidó-nem zsidó*” küzdelem létét, s ez adja számára az értelmezési keretet: érveivel e keretben mozog, „*adatait*” ehhez méri. Ez a séma pedig egy nagyon bonyolult szociokulturális feszültségnek s egy ezzel a feszültséggel összeshzőződött politikai-hatalmi játszmának a teljességgel leegyszerűsítő, hamis redukciója.

Nem kétséges azonban, hogy cikke hamis előföltevései és nyilvánvaló irányultsága ellenére Kosztolányinak két lényeges dologban bizonyosan igaza volt. Az egyik: Várossy Gyula csakugyan rossz író volt, úgy is lehet tehát róla szólva fogalmazni, ahogy Kosztolányi tette: Várossy „*[v]izenyős és sóttalan könyvecskéket és cikkekcskéket írt*”. A másik: bár-mennyire „*megérthető*” is, hogy a magyar zsidók két vallási vezetője, Hevesi Simon és Kiss Arnold, az antiszemita támadásokat ellensúlyozandó, a filoszemita Várossy könyvének támogatására kérték föl híveiket, ez a gesztus alapvetően problematikus. Egy rossz író filoszemita könyvének demonstratív támogatása ugyanis részükről illúzió

volt, egy rosszul megírt könyv propagandahatása aligha lehetett kellő mértékű és eredményű. S ugyanakkor egy ilyen gesztus támadható is volt, hiszen – az anyagi támogatásra való fölszólítás révén – a könyv szerzőjének megvásárolhatóságát sugallta. Kosztolányi pedig, jó érzékkel, éppen erre a diszkrepanciára építette föl érvelését. Várossy Gyulát mint rossz és megvásárolható író, mint közösséget elhagyó renegátot mutatja föl, „*aki két jó könyökével minden időben és minden kurzusban helyet tudott magának törni szabadkőműves összeköttetéseivel és a zsidó újságírók pajtáságával*”. Ismereteink mai szintjén nem lehet eldönteni, Várossynak csakugyan voltak-e szabadkőműves összeköttetései, s mennyire építhetett a „*zsidó újságírók pajtáságára*”. (Ezt az egykorú újságolvasó sem tudhatta megítélni, a vád tehát szabadon érvényesülhetett.) Várossynak Kosztolányi megrajzolta karakterisztikája kapcsán azonban, immár távlatból, két dolgot nem árt leszögezni. Az egyik: maga Kosztolányi volt az, aki – mint a szabadkőműves gründolású *Világ* munkatársa – egy ideig aktív szabadkőműves volt, s aki szerkesztőségi helyzetéből adódóan nagyon is élt „*a zsidó újságírók pajtáságával*”. Itt tehát, negatív áthangszerelésben, voltaképpen saját múltját vetíti rá Várossyra. A másik: ez a vád, ne legyenek kétségeink, voltaképpen egy, már akkor is közkeletű antiszemita toposznak, a zsidó-szabadkőműves összeesküvésnek az újrafogalmazása, aktualizálása.

Maga a cikk egészében, mint zsurnalisztikai teljesítmény, mégis, mindezek ellenére vagy éppen *mindezek révén*, jelentős produkció. Abban a küzdelemben, amely a modern médiában a XIX. század vége (nálunk pedig az 1910-es évek) óta zajlik, s amelyet a valóságértelmezés monopolizálásáért vívott verbális harcként lehet megnevezni, ez a cikk számottevő teljesítmény. Kosztolányit okossága, a visszásságok érzékelése iránti fogékonysága s nem utolsósorban írni tudása igazi profi újságíróvá, a szakma egyik mesterévé avatta. Más, bár egyáltalán nem lényegtelen kérdés, persze, hogy ez a mesterségbeli tudás korántsem tekinthető veszélytelen tudásnak. Kosztolányi hírlapírói tehetsége ugyanis, mint ez a cikk is tanúsítja, az életvilágot alkotó összefüggések áttematizálásában, újra- és átértelmezésében mutatkozik meg. Egy olyan világos föl-építésű, „logikus” konstrukció megkoncipiálásában, amely – már csak tömörségénél és verbális erejénél fogva is – a világ egységes és koherens magyarázatának érzetét kelti. Ám ez a konstrukció bizonyos tények elhallgatására, más tényeknek pedig a retorikával való sajátos kombinációjára épít, s így egy fiktív, de legalábbis önkényes világot teremt. Minden az éppen aktuális intenció erkölcsi értékén múlik. S mélyen jellemző, hogy ha ez az intenció valamilyen oknál fogva (például „külső” megrendelés) megváltozik, a konstrukció diametrális ellentéte is létrehozható.

Kosztolányi 1920 szeptemberében a szélsőjobb, antiszemita scenáriót konstruálta meg. Írása magas színvonalú, de mélyen kártékony.

3

Várossy Gyula, aki aligha lehetett boldog az *Uj Nemzedék* cikkét olvasva, nem mindjárt reagált a támadásra. Hogy miért hallgatott, nem tudjuk. De tény, hogy csak a kurzus szelídülésekor, 1922 tavaszán, azaz a cikk megjelenése után másfél évvel indította meg sajtópörét a lap, illetve az általa nem is ismert szerző ellen. (Az ügyvédi megkeresés címzettje nyilván az *Uj Nemzedék* szerkesztősége volt, s azután ők értesítették egykori, a pör kezdetén már a *Pesti Hírlap* szerkesztőségében dolgozó kollégájukat, Kosztolányit.) Kosztolányi – problémakerülésből, vagy mert maga sem volt meggyőződve iga-

záról – el akarta kerülni a nyilvános eljárást. Amennyire Móra válaszleveleiből kikövetkeztethető, strómant akart maga helyére állítani, s inkognitóban maradvá, sógorát, Harmos Károlyt előtérbe tolvá, valamiféle peren kívüli megegyezést keresett. Móra mint lehetséges közvetítő itt lép be a képbe. Kosztolányi 1922. április 20-án vagy 21-én (a pontos időpont nem állapítható meg) levélben kért találkozó t Mórától, aki április 22-én levélben válaszolt neki. Hogy Kosztolányi miért Mórát választotta közvetítőnek, nem tudjuk. Korábbi személyes ismeretségükről nincs adat; ha találkoztak (például Kosztolányi 1917. februári szegedi matinéjakor), a találkozás nagyon alkalmi és formális lehetett. Nagyobb az esélye annak, hogy Kosztolányi Mórában a „kollégát” látta, akitől ügye iránti megértést remélhetett. (Mindkettőjük korábbi, 1922-ben már *nem élő* szabaddkőműves múltja, bármily pikáns lenne is a föltételezés, aligha jöhet magyarázatként szóba.) Kosztolányi azonban szerencsésen választotta meg emberét – több szempontból is. Egyrészt azért, mert Móra akkor éppen Pestre készülődött, s így Kosztolányinak nem kellett Szegedre leutaznia, másrészt azért, mert Móra ideális ember volt a feladatra, s kitűnő közvetítőnek bizonyult. Mind a helyi, szegedi viszonyokat, mind Várossyt, mind az emberi pszichológiát jól ismerte, s már csak újságírói szolidaritásból is segítségére volt Kosztolányinak.

Április 22-i levelében Móra azt írta: „*Hétfőn este érkezem fel [Pestre] s pénteken estig minden esetre főt maradok*” (MFLEV 122.). Ez a hétfő április 24-e volt, a péntek pedig 28-a. Kettejük személyes találkozására, amikor megbeszéltek, hogy mihez is kéri Móra segítségét Kosztolányi, valamikor ekkor került sor. (A legvalószínűbb időpont 25-e, hiszen hétfőn este, közvetlen a megérkezés után még korai lett volna a találkozó.) A találkozóval kapcsolatban 22-i levelében Móra azt írta: „*Legfőljebb annyit kérek, hogy lehetőleg a délutáni, vagy esti órákra méltóztassék velem rendelkezni, mert úgy sejttem, a hivatalos naplopás délelőttönként lesz. Mivel ennek színhelye Budán van (Ostrom-utca 2. Enyedi-palota), esetleg a déli órákban valamelyik budai kocsmában, vagy kávéházban is találkozhatunk, ha ez önnek kényelmesebb*” (MFLEV 122.). Kosztolányi, tudjuk, budai lakos volt, nagy a valószínűsége tehát, hogy csakugyan „*valamelyik budai kocsmában vagy kávéházban*” ültek le dolgáik megbeszélésére.

A személyes tárgyalás részletei, a dolog természete szerint, nem ismeretesek, de lényege igen. Mint Móra május 2-i leveléből kiderül, elvállalta a közvetítést, s hazatérve mindjárt, de legkésőbb május 1-jén vagy 2-án tárgyal t Várossy Gyulával. Ahogy írta: „*kicsit nehezen megy a dolog az öreg bölényvadással [...], mert arcátlanul ki akarja használni a helyzetet. Harmos Gyula szegény tintakuli nevében tárgyaltam vele, akivel szemben a következő feltételeket szabja meg:*

1. *elégtétel a budapesti Uj Nemzedékben a lap részéről; a szöveg előbb leküldendő Szegedre betekintés s esetleges módosítás végett;*

2. *elégtétel H.Gy. nevében a szegedi Uj Nemzedék nyíltterében H.Gy. költségén;*

3. *1000 K a panaszos ez ügyben tett budapesti útjának fejében;*

4. *Ábrahám Dezső ügyvéd esetleges költségeinek megtérítése; lehet, hogy egy fillér sem, de lehet egy pár ezer korona is*” (MFLEV 123.). Hogy ez a négy tétel mennyiben volt Várossy saját ötlete és követelése, s mennyiben alakította azt maga Móra, nem lehet megállapítani. Az a tény, hogy – Kosztolányi elképzeléseivel ellentétben – Móra nem Harmos Károlyt nevezte meg szerzőként, hanem egy fiktív „*tintakulival*”, a nem létező Harmos Gyulával állt elő, arra enged következtetni, hogy *szuverén* tárgyalópartner volt. Úgy érvelt, ahogy azt – legjobb belátása szerint – jónak gondolta. Elképzelhető tehát, hogy a négytétel követeléssor kigondolásában is volt némi szerepe, s egyik-másik ötletet ő

adta Várossy szájába. Ha ez igaz, akkor arra kell gondolnunk, hogy a kitűnő diplomáciai érzékű, az emberekkel mindig ügyesen bánó Móra mindkét felet manipulálta egy kicsit a siker, a megegyezés érdekében. Annyi mindenképpen bizonyos, hogy Móra azt javasolta Kosztolányinak, az első és a harmadik pontot fogadja el, a másodikat és a negyediket viszont utasítsa el. Így pedig mindkét fél kapna is, adna is valamit, s a megegyezést mindkét fél kölcsönös kompromisszumként érzekelné. Ezen túl Móra generális javaslata így szólt: *„Meg vagyok róla győződve, hogy öreg barátunk mindakét ponttól el fog állni, mert hiszen neki se kellemes a sajtóper. Azt hiszem, a dolgot megkönnyíti az, ha kollégám neki magának fog írni, mint Harmos Gyula. (Nagys. és Főtiszt. Várossy Gyula ny. plébános, író, a Ferenc József rend lovagja stb. Szeged, Vidra-utca 5.) Borzasztó fontos, hogy az író és a Ferenc József rend lovagja benne legyen, mert az apostol végtelen hiú. Írhatná ön a levelet nekem is, hiszen mondanom sem kell, hogy milyen szívesen állok rendelkezésére, de az öreg jó néven fogja venni, ha egyenesen hozzá fordul. A levél hangja persze megvesztegető legyen, anélkül azonban, hogy fegyverül lenne fordítható Ön ellen s méltóztassék hangsúlyozni benne, hogy többet nem tehet s ha ennyivel be nem éri, akkor ön kénytelen lesz a perben minden eszközt felhasználni a maga igazolására, – holott a bpesti Uj Nemzedék lojális bocsánatkérése az egész ország katolikus társadalma szemében újra ragyogóvá fogja tenni V. Gy. érdemes nevét”* (MFLEV 124.). Ez az érvelés, amelyet Várossyhoz írandó levelében Kosztolányinak célszerű lett volna követnie, természetesen Móra gyakorlatias észjárását, problémakezelési metódusát mutatja; Kosztolányinak aligha lehetett inyére.

Az instrukción túl érdekes Móra ígérete is: *„A levelet [mármint „Harmos Gyula” levelét] természetesen hozzám juttatja majd el az öreg tanácsadás végett s akkor tovább gyúrom egészen bizonyos, hogy nem eredmény nélkül”* (MFLEV 124.).

Móra másodikán írott levelét Kosztolányi harmadikán, esetleg – legkésőbb – negyedikén kaphatta meg. A nyilatkozatot így nyilván azonnal megírta, s elküldte Szegedre, mert 6-án Móra már az eredményről számolhatott be. De hogy Kosztolányi kinek: Mórának-e vagy Várossynak küldte-e el a nyilatkozattervezetet, nem lehet eldönteni. Az a tény, hogy Várossynak ekkor még nem írta meg a „hosszabb, töredelmes” levelet, amelyet Móra előzetesen beígért Várossynak, arra enged következtetni, hogy Kosztolányi a fogalmazványt is még Mórának küldte meg, s megint ő közvetítette azt – tanácsok kíséretében – Várossyhoz. Akárhogy volt is, tény: 6-án Móra már a következőkről számolhatott be pesti kollégájának: *„körülbelül várakozás szerint sikerült minden, amint soraim mellékletéből méltóztatik látni. Várossy a két ponttól eláll; ami a nyilatkozatot illeti, a beszűrt módosítások elég ártatlanok s a maga részéről odabiggyesztett apostoli kijelentés megjelenését is bizonyára keresztül bírja ön vinni. Ezen kívül még csak egy tennivalója van önnek: elküldeni az 1000 koronát (V. Gy. Szeged, Vidra-utca 5.), természetesen H. Gy. nevében, s megírni azt a »hosszabb, töredelmes« levelet, amelyet én H. Gy. nevében beígértem”* (MFLEV 126.).

A levél további része most is Kosztolányi–Harmos esedékes Canossa-járó levelét instruálja, Móra észjárása szerint. Mindebből két mozzanat érdemel külön figyelmet. Az egyik egy érzelm s ugyanakkor érzelmeket célba vevő, retorizált bűnbánat. Kosztolányi helyében Móra bizonyosan e recept szerint járt volna el, ez az érvelési stratégia máskor, más esetekben is jellemző volt rá. Kosztolányit azonban alighanem nagyon zavarta az instrukcióból áradó érvelési stílus – az tőle teljességgel idegen volt. A másik az ügy „szakmai” része. Erről Móra a következőt adja Kosztolányi–Harmos szájába: *„Ami a dolog titokzatos hátterét illeti, arra ön – annyi idő után – már nem emlékezik, önnek a szerkesztőség valamelyik vezető tagja kiadta a témát a megfelelő instrukciókkal s ön, mint szegény kis munkatárs, nem érdeklődött a háttér iránt, csak teljesítette kötelességét, amit most már őszin-*

tén bán” (MFLEV 126–127.). Nem kétséges, Móra itt a magyar újságírói gyakorlatot idézi föl, arra hivatkozik, ami csakugyan gyakorlat volt. Szavai, sajtótörténeti szempontból, már csak ezért is dokumentumértékűek: olyasmiről beszél, amiről nemigen volt szokás beszélni. A konkrét helyzet, persze, valószínűleg itt is más volt. Kosztolányi nem szegény kis munkatárs volt, hanem kezdettől az *Uj Nemzedék* egyik rangos, vezető publicistája, *főmunkatárs*. Témaválasztása is, a lehetséges véletleneken túl, alighanem személyes döntése volt, s a földolgozás, a megírás módja is legszemélyesebb sajtójának tekinthető. Mindez együtt pedig, még Harmos Gyula állóközvetében is, igencsak megnehezítette számára a töredelmes bűnbánatot. Aggályait csak erősíthette Várossy – Móra által prognosztizált – várható viselkedése: „*lehet, hogy az öreg úr erre meg fogja önnek küldeni az arcképét, de a levelét mindenestre mutogatni fogja a Keszeg-csárdában és esetleg egyéb sajtóperei tárgyalásánál a törvényszéken is. Ép[p]en ezért és nem tévedésből mondtam én neki H. Gyulát, H. Károly helyett, hogy az ön sógora személye se legyen érintve. S jó lesz, ha H. Gy. is eltűnik a föld színéről: tessék a bűnbánó levelet azzal végezni, hogy ön, az utóbbi évek szomorú tapasztalatai után, vérző szívvel búcsút mond az édes hazának s kivándorol rokonaihoz Brazíliába dohányt ültetni*” (MFLEV 127.).

Ezt a 6-i levelet, a véglegesített nyilatkozattal együtt, Kosztolányi valószínűleg már másnap, azaz 7-én megkapta. Rajta volt tehát a sor, neki kellett lépnie. Ám ő, bár teendőit Móra szinte előírta, némileg mégis vonakodott. Móra szerint: „*Ami a gyakorlati kivételt illeti, tessék most már megírni a levelet, azt a pénzzel együtt postára tenni s aznap már le is lehet közölni a Várossy nyilatkozatát, – hiszen saját kézírása birtokában most már nem kell attól félnünk, hogy a pert nem vonja vissza*” (MFLEV 127.). A levelet végül (mint a Szeged május 12-i közleményéből kiderül) Kosztolányi 8-án megírta, 9-én a nyilatkozatot is nyomdába adatta. Utóbbi, amely a lap bocsánatkérése mellett Várossy „megbocsátó” gesztusát is tartalmazza, az *Uj Nemzedék* 1922. május 10-i számában jelent meg.

Ez a KÉT NYILATKOZAT című, kisbetűs szedésű (tehát jól „eldugott”) szöveg a következő: „*Az Uj Nemzedék 1920. szept. 12. számában cikk jelent meg, amely Várossy Gyula Emlékiratának előfizetési felhívásával foglalkozott. Szívesen kijelentjük, hogy a cikk Várossy Gyulát, az ismert író és publicistát, a Ferenc József-rend lovagját se írói, se egyéni korrekt becsületében sérteni nem akarta s minthogy a cikkíró, aki Várossyt nem is ismeri és már rég nem tagja szerkesztőségünknek, egyes bántó megjegyzéseit csak téves információk alapján írhatta, azokat sajnálja és így ezeket tárgyalatlannak tekintjük. – Bosszút nem ismervén, a lap, illetve a jóhiszeműségében megtévesztett hírlapíró ellen beadott sajtóperemet fenti nyilatkozat megjelenésével egyidőben visszavonom. Szeged, Várossy Gyula.*”

Ezzel, ami a nyilvánosságot illeti: Kosztolányi nyert. Úgy intézhette el az ügyet, hogy személye és neve háttérben maradhatott. Sem a nyilvánosság, sem a megtámadott fél nem tudta meg, ki írta valójában a cikket.

A levél megírása, amely az egész Canossa-járásban a legnehezebb lehetett számára, más kérdés. Azt – bár idegen, fiktív név mögé bújva, Harmos Gyulaként – meg kellett írnia. S bár ezt technikai értelemben irodalomként, mintegy a fikció kereteiben mozogva is megírhatta, hiszen a valóságos embert jelölő valóságos *név hiánya* fikcióvá teszi a megnyilatkozást (ilyet pedig a dráma- és regényírók rendszeresen írnak műveikben) – Kosztolányinak éreznie kellett, ezúttal mégis egy valódi élethelyzetben kell megszólalnia. Amit ír, az nem az esztétikai teremtés része és eredménye, hanem nagyon is gyakorlatias *hazugság*. Egy gyarló és naiv öregember átverése. Sajnos, a Harmos Gyula-levelet a maga teljességében nem ismerjük, eddig – ha véletlenül meg is maradt volna – nem került elő Várossy Gyula hagyatékából. Szerencsére a levéllel eldicsekvő cím-

zett révén a levél egy-egy részletét közölte az egykori szegedi sajtó. A *Szeged* 1922. május 12-i számában, az ELÉGTÉTEL VÁROSSY GYULÁNAK című közleményben ennek a május 8-i levélnek ez a részlete olvasható: „Nagyon, nagyon sajnálom, hogy a cikk megjelent. Én önt nem ismerem. Utólag meggyőződtem, hogy önt mindenkor csak az önzetlen emberszeretet vezérelte, s a keresztény emberszeretetet nemcsak szóval hirdeti, hanem tettel is. Botlásomat, amelyet jóhiszeműen követtem el, a jövőben jóvá törekszem tenni stb...” (Itt, a vessző utáni stb nyilvánvalóan már nem az eredeti levél része, hanem csak szerkesztői betoldás, egy további szövegrész kiváltása, lerövidítése.) A *Szegedi Friss Ujság* ugyanazonnap, tehát május 12-i számában, a MEGSZÜNTETETT SAJTÓPÖR című kommunikében pedig ez a részlet olvasható: „Utólag meggyőződtem, hogy Önt mindenkor csak az önzetlen emberszeretet vezérelte s a keresztény igék, melyeket hirdet, valóban élnek önben, kit eddig nem ismertem.” Mennyire pontosak ezek a sajtóban közölt idézetek, nehéz megmondani. A két szöveg közötti átfedés, illetve az elvileg azonos két részlet helyenkénti különbsége arra enged következtetni, az egyik vagy esetleg mind a két közlés csak hozzávetőleges pontosságú. A lényegét illetően azonban a két közlés egybevág, s így valamennyire mégis lehet következtetni belőlük a Harmos Gyulaként írott Kosztolányi-levél irányára és jellegére. A bocsánatkérés, bár álságos módon, csakugyan megtörtént tehát.

4

Móra május 11-én számolt be Kosztolányinak Várossy Gyula reakcióiról. „V. Gy. bátyánk most bicegett el tőlem, nagyon meg van elégedve, csak két dolgot [kifogásol]; egyik, hogy az 1000 K még nem jött meg, a másik, hogy a »fölbujtók«-ról nem kapott H. Gy. levelében információt” (MFLEV 128.). Mórának persze erre a hiányra is volt további ötlete: „Ami az elsőt illeti, a pénz bizonyára postán van azóta, ugy-e? Ami pedig a fölbujtókat nézi, hozzám írandó levélben tessék nekem is őszintén kijelenteni, hogy igazán nem emlékezik semmire, hiszen tudhatom magamról, hogy az újságíró végzi, amit a szerkesztője ráparancsol” (MFLEV 128.). Ekkor ír Móra arról is, hogy Várossy két lapban is eldicsekedett sikerével, és – Móra szerint – hosszú részleteket közöl a Harmos-levélből. Ennek a megjegyzésnek van némi pikantériája. Az kevésbé érdekes, hogy nem két, hanem három szegedi lap is szétkürtölte a bocsánatkérést, illetve a sajtópör megszüntetését. Annál érdekesebb az, hogy az egyik lap, a *Szegedi Napló* már május 10-én (azaz az *Uj Nemzedék* helyreigazító nyilatkozataival egy időben!) beharangozta a dolgot, VÁROSSY GYULA VISSZAVONTA AZ UJ NEMZEDÉK ELLEN INDÍTOTT SAJTÓPERÉT címmel. E közlemény rövid és tárgyyszerű, érdemes teljes egészében idézni: „A budapesti »Uj Nemzedék« 1920. szeptember 12. számában egy cikk jelent meg, amely cikk Várossy Gyula Emlékiratának előfizetési felhívásával foglalkozott. Miután a cikk tartalmát magára nézve Várossy sérelmesnek találta, az Uj Nemzedék ellen sajtópört indított. Miután a nevezett lap a cikk inkriminált részeit helyreigazította, Várossy ellene a sajtópört visszavonta.” E szövegben, érdekes mód, nincs megnevezve Harmos Gyula. Ez az elhallgatás s az *Uj Nemzedék* nyilatkozatainak megjelenését megelőző közleményleadás (mind a két közleményt egy időben adták nyomdába Pesten, illetve Szegeden) arra vall, hogy a *Szegedi Napló* közlése Móra magánakciója volt: elébe vágott az eseményeknek, hiszen – Kosztolányi érdekében – kész helyzetet teremtett. Bár még nem lehetett kezében az *Uj Nemzedék* szóban forgó száma, nyilvánossá tette, hogy Várossy visszavonta keresetét. (Ezt ő, mint a *Szegedi Napló* volt főszerkesztője, aki változatlanul komoly tekintéllyel – s összeköttetésekkel – bírt a lapnál, könnyedén megtehetette.) Ugyancsak

Móra háttérben folytatott praktikáira vall, hogy levelében már 11-én beszámolt, múlt időben, olyan cikkek megjelenéséről, amelyek akkor még meg sem jelentek. Mind a *Szegedi Friss Ujság*, mind a *Szeged* ugyanis csak május 12-én tudósított az ügyről (az előbbi MEGSZÜNTETETT SAJTÓPÖR, az utóbbi ELÉGTÉTEL VÁROSSY GYULÁNAK címmel), s a Harmoslevélből csak ezek a lapok közöltek részletet. Érdekes, hogy a *Szegedi Friss Ujság* is, a *Szeged* is megemlíti Móra közvetítői szerepét. Az előbbi így: „*A napokban Móra Ferenc író útján élőszóval, majd levélben kért a félvezetett Harmos Várossytól bocsánatot.*” Az utóbbi pedig így: Harmos „*Móra Ferenc író társunk útján élő szóval, majd Várossytól levélben bocsánatot kért félvezetett tollának bűneiért.*” Móra szerepének ilyen módon való nyilvánosságra hozása Várossy érdekében állott, őt erősítette, hiszen ezzel mintegy az a látszat teremődött meg, hogy ő a helyben akkor már nagy tekintélyű író társ személyes közbenjárására mondott le jogos követeléséről. A sajtópört tehát nem gyengeségből, hanem a meggyőzés hatására, jóindulatból vonta vissza.

A *Szeged* közleménye más szempontból is érdekes. Ez az újság ugyanis Móra lapja volt, itt alakíthatta legközvetlenebbül elképzelései szerint a rektifikációt. Az itteni közlemény, nem véletlenül, a leghosszabb a három közül, s ennek már címe is beszédes. A másik két közleménnyel ellentétben ugyanis ez a cím nem a sajtópör visszavonását emeli ki (ami Kosztolányi érdekeit szolgálta), hanem – fordítva egyet az értelmezésen – Várossynak szolgáltatott, *expressis verbis*, elégtételt (ELÉGTÉTEL VÁROSSY GYULÁNAK). Az eseményeket ugyan ez a közlemény is a többi lappal egyezően adja elő, de az értékelő gesztusok itt rendre Várossyt igazolják – két összefüggésben is. Egyrészt dicséri, pozitív személyiségként mutatja be Várossyt. Az „*ő nemes szándékát és emberbaráti hazafias múltját*” emlegeti, s „*haza- és vallászeretben megőszült puritán pap*”-ként mutatja be, aki „*hazánk javára a lelkek közelebb hozása céljából kezet fogott a jó magyar munkással és jó magyar zsidóval*”. Másrészt, az előbbi jellemzéssel összhangban, az ellene indított támadásokat méltánytalanoknak és súlyosan sértőeknek minősíti. S nemcsak „*tapasztalatlan fiatal és félvezetett hírlapírók rágalmozásai*”-ról beszél, de úgy állítja be, hogy Várossyt „*szennyos politikai, sőt személyeskedővé durvult hajsza ért[e]*”. Sőt még Harmos cikkét is úgy emlegeti, mint amelyik „*országosan megrágalmozta Várossyt*”. Az elégtétel tehát e közlemény (s valószínűleg a mögötte álló Móra véleménye) szerint is Várossy Gyulának járta. A szegedi plébános-író ért támadások minősítése („*szennyos politikai, sőt személyeskedővé durvult hajsza*”), bár általánosságban fogalmazódik meg, s nem közvetlenül Harmosra vonatkoztatva, akárhogy nézzük, meglehetősen súlyos minősítés. Kosztolányi, ha olvasta, aligha örült neki. S az sem tagadható, hogy Móra véleménye az ügyről igazában e minősítésben sűrűsödik össze – márpedig ő volt az egyetlen ember, aki a valóságos fejlemények ismeretében nyilatkozhatott meg. Ám figyelemre méltó, hogy közvetítői szerepéhez igazodva és saját kételkedésének is engedelmességgel, Móra e közleményben is mentegeti „*Harmos*”-t. A „*tapasztalatlan, fiatal és félvezetett hírlapírók*”-ra való utalás, persze, nyilvánvalóan a Várossy számára gyártott fikció része, eleme, miként az is, hogy „*[e]bben a fiatalban [ti. Harmos Gyulában] azonban volt elég férfias becsületérzés*”, s bocsánatot kért. Ám ez a fikció úgy lett megfogalmazva, hogy nemcsak gyakorlatias szempontból volt hasznos Kosztolányinak, de némileg még önértetét is stimulálta. Az egész ügynek így egy olyan (fiktív) verziója állt össze, amelyet Kosztolányi, önbecsülésének maradékát még megőrizve, lenyelhetett.

Az egész történetet azonban aligha értelmezhetette hajdani cikke visszaigazolásának. A procedura nyilvánvaló kellemetlenségei a politikai szféra alapvető problematikusságának vélelmezését erősíthették benne.

A történet Kosztolányiról szól, de nem kerülhető meg a kérdés: miért s hogyan vállalkozhatott a közvetítő szerepére az a Móra, aki 1918/19-ben éppen a *másik* oldalon „kompromittálódott”, s akitől az *Uj Nemzedék* cikkírójának álláspontja meglehetősen távol állott? Erre explicit válasz a rendelkezésünkre álló forrásokban nincs, csak sejtéseink és következtetéseink lehetnek. Valószínű, hogy – maga is gyakorló újságíró lévén – Mórában volt némi kollegiális szolidaritásérzés, amit Kosztolányi művészetének méltánylása csak elmélyített benne. S személyes találkozásuk alkalmával a megvesztegető érvelésre mindig képes Kosztolányi is nyilván úgy adta elő cikke történetét, hogy az mentséggként is fölfogható volt. Az azonban bizonyos, hogy az inkriminált cikket Móra ismerte (a leveleiben szereplő „apostolozás” ezt közvetve igazolja), s így tisztában volt a cikk zsidóellenes élével. Valamiképpen tehát el kellett számolnia önmagának azzal, hogy miért is védi meg egy ilyen cikk íróját. (Kosztolányi egyebek közt Löw Immanuelt is támadta – e cikkben is, több PARDON-ban is, Löwöt viszont, tudjuk, Móra mindig a legnagyobb elismeréssel emlegette. Az APOSTOL-cikktől már csak emiatt is idegenkednie kellett.) Erre a problémára két magyarázat is kínálkozik. Az egyik: az 1918/19-ben „kompromittálódott” Mórának az adott helyzetben jól jöhetett egy, a másik oldalról várható viszonzószolgálat. A másik: újságíróként nyilván maga Móra is bele-belecsúszott olyan helyzetekbe, amelyek morálisan „kényesek” voltak. Azaz: Kosztolányi történetében – mutatis mutandis – kicsit saját élethelyzetére is ismert.

Ez azonban már egy másik tanulmány tárgya lehet.

Arthur C. Danto

TESTET ÖLTÖTT JELENTÉSEK MINT ESZTÉTIKAI IDEÁK

Beck András fordítása

Számos művészetfilozófiai esszém magyar fordítója nemrégiben eljuttatta hozzám egy fiatal művész honfitársának katalógusát. A fordító – Babarczy Eszter – maga is kiváló művészetkritikus, és legjobb lesz, ha idézek leveléből, amely megvilágítja, miért gondolta azt, hogy Eperjesi Ágnes művészete érdekes lehet számomra:

„Eperjesi a saját munkáiban ismert rá a köznapi átváltozásának folyamatára, ösztönzést mérítve az ön gondolataiból. Hosszú és figyelemre méltó utat tett meg a kísérleti fényképezéstől teljességgel egyedi vállalkozásáig, a háztartási termékek csomagolásának gyűjtéséig, hogy aztán a közönséges háztartási munka körébe tartozó igénytelen piktogramokat a szépség és az irónia tárgyaiaként teremtsé újjá.”

Az olyan termékek, mint a mosogatógépek és a porszívók – vagy éppen alsóneműk – minden bizonnyal arra rendeltettek, hogy a világ minden országába exportálják